

S. TUNAĪTIS

KANTIŠKOJI TRADICIJA J. H. ABICHTO ETIKOJE

Užgožtas I. Kanto filosofijos triumfo, pasimetęs kantizmo epigonų minioje, nepripažintas amžininkų, užmirštas vėlesnių kartų — toks būtų J. H. Abichto (1762—1816 m.), kaip filosofo, portretas vokiečių filosofijos fone. Tačiau į mūsų krašto kultūrą J. H. Abichtas įėjo kaip ilgametis Vilniaus universiteto filosofijos profesorius, kaip vokiečių filosofijos reprezentantas ir kantizmo skelbėjas Lietuvoje. Kantiškoji jo filosofijos tradicija buvo viena pagrindinių gijų, kuria mūsų krašto filosofinė mintis siejosi su I. Kanto filosofija.

Į filosofiją atėjęs XVIII a. devintajame dešimtmetyje, J. H. Abichtas atsidūrė ant dviejų vokiečių filosofijos tarpsnių — šviečiamojo ir kritinio — ribos. Šviečiamoji filosofija nuo XVIII a. vidurio pergyveno smukimo laikotarpį. Tačiau savo šaknimis ji buvo giliai įaugusi į vokiečių dvasinę kultūrą, tebemitino ją savomis tiesomis. Ir kai 1781 m. pasirodė I. Kanto „Grynojo proto kritika“, skelbusi kritinio tarpsnio pradžią, iš pradžių ji buvo vos pastebėta, o paskui, išvelgus jos iššūkį tradicijai, užsipulta, apjuodinta ir pasmerkta. „Grynojo proto evangelija,— su kartėliu rašė K. L. Reinholdas, vienas pirmųjų pasukęs kriticizmo keliu,—heterodoksams yra kvailybė, o ortodoksams — apmaudą keliantis dalykas; ir nė vienoje knygoje, išskyrus, gal būt, vien tik „Apokalipsę“, nebuvo surasta tokių skirtingų ir taip nesiderinančių dalykų“¹. Įtemptai kovodamas, kriticizmas skynėsi kelią, kol apvaldė vokiečių mintį.

Ir J. H. Abichtas susidūrė su lemtinga dilema, kurią priešaringai sprendė jo karta. Nors jis, apžvelgdamas pirmuosius savo kūrybinės veiklos žingsnius, ir akcentavo atsiribojimą nuo senosios metafizikos, „kaip bevaisio užsiėmimo“², o laiške I. Kantui rašė, kad jo filosofijos

¹ C. L. Reinhold. Briefe über die Kantische Philosophie, Bd. 1, Leipzig, 1790, S. 104.

² J. H. Abicht. Neues System einer philosophischen Tugendlehre aus der Natur der Menschheit entwickelt, Leipzig, 1790, S. V. VI.

pergalei skirs visas jėgas³, iš tikrųjų viskas buvo kur kas sudėtingiau. Kriticizmas jo filosofijoje niekada nepasiekė galutinės pergalės — jis tiktai suėjo į kompromisą su šviečiamąja tradicija.

Kūrybinę veiklą pradėjęs nuo etikos, J. H. Abichtas aprėpė kuo plačiausias filosofijos sritis —gnoseologiją, logiką, ontologiją, psichologiją, teisės filosofiją ir kt. Vėliau, būdamas geriau pasiruošęs teoriškai, jis vėl grįžo prie etikos. „Filosofijos tikslas,— skelbė J. H. Abichtas,— tai ne mąstančiojo poreikio, ne žinančiojo puikavimosi ir ne politiko aistros sofistikos menui patenkinimas, jis yra toks, kokį nurodė Sokratas“⁴. Tokį tikslą ryškiausiai įprasmino J. H. Abichto etika, chronologiškai pradėjusi ir struktūriškai užbaigusi jo filosofiją.

Etikoje labiausiai pasireiškė J. H. Abichto blaškymasis tarp šviečiamosios tradicijos ir kriticizmo, jo pastangos įveikti I. Kanto apnuogintus tradicinės etikos prieštaravimus jos sinteze su kriticizmu.

Vokiečių šviečiamoji filosofija, toldama nuo teocentrizmo, etiką grindė žmogaus prigimtimi. Dar XVIII a. pradžioje Ch. Volfas rašė, kad moralinis dėsniš, kaip prigimties dėsniš, „išplaukia ne iš dieviškosios valios, bet žmogaus veiksmai buvo geri ar blogi, taip pat geresni ar blogesni anksčiau, negu galima pasakyti, jog jų norėjo ar nenorėjo dievas“⁵. Šiai žmogaus prigimtimi grindžiamai etikai ir metė iššūkį I. Kantas, skelbdamas, kad „priedermės pagrindo reikia ieškoti ne žmogaus prigimtyje ar tose aplinkybėse, kuriose jis atsidūrė, bet a priori išimtinai grynojo proto sąvokose“⁶. Virš žmogaus prigimtiesgnoseologinio ir aksiologinio sąlygiškumo iškylanti moralė, moralė, kaip absoliuti tiesa ir vertybė,— tokia buvo pradinė ir pagrindinė I. Kanto etikos problema.

Sioje disjunktivių galimybių sandūroje J. H. Abichtas pasuko šviečiamosios tradicijos keliu. Savo pirmąjį veikalą, išleistą 1788 m., jis pradėjo žmogaus prigimties potencialių psichologinio modelio kūrimu, norėdamas paruošti atramą moraliniam žmogaus veiksmų modeliavimui. Valia — veiksmų pagrindas — determinuojama jausmų, kaip motyvų, ir pažinimo, kaip taisyklių šaltinio,— tokie buvo struktūriniai šio modelio rėmai. Tuo J. H. Abichtas atsiribojo ir nuo I. Kanto etikos intelektualizmo, ir nuo etinio emocionalizmo. O iš žmogaus veiksmų emocinio motyvavimo grindimo išplaukęs polinkio į laimę, kaip pagrindinio jo prigimties polinkio, pripažinimas nuskambėjo eudemonistiškai.

³ Kant's gesammelte Schriften, Bd. 11, Berlin, 1900, S. 26.

⁴ J. H. Abicht. Philosophie der Erkenntnisse, Bayreuth, 1791, S. 1.

⁵ Ch. Wolff. Vernünftige Gedanken von der Menschen Tun und Lassen zu Beförderung ihrer Glückseligkeit, den Liebhabern der Wahrheit mitgeteilt, Halle im Magdeburgischen, 1752, S. 27.

⁶ Kant's gesammelte Schriften, Bd. 4, Berlin, 1911, S. 389.

J. H. Abichtas pradėjo nuo to, ką žmogus gali ir ko jis siekia. Tačiau ką žmogus privalo? Paklusti teisingai suprasties ir proto sankcionuotiems savosios prigimties polinkiams — toks buvo įvairiomis variacijomis kartotas šviečiamosios tradicijos atsakymas. Užgniaužti prigimties polinkius ir paklusti autonomiškam grynojo proto moraliniam dėsniui — toks buvo I. Kanto atsakymas. Ir čia J. H. Abichtas stojo šviečiamosios tradicijos pusėn. Tačiau, moralinį dualizmą siedamas su žmogaus prigimties dvasiškojo ir kūniškojo prado ontologiniu dualizmu, priešpastrydamas dvasiškuosius ir kūniškuosius polinkius, jis tarsi atsiribojo nuo šviečiamosios tradicijos minimalizuoto dualizmo tarp to, kas yra, ir to, kas turi būti, o iškeldamas dvasiškąjį pradą, kaip besąlygišką vertybę, stengėsi pakilti iki moralės aksiologinio besąlygiškumo, skelbto I. Kanto etikoje. „Mes negalime,— rašė J. H. Abichtas,— neprieštaruodami sau, pripažinti jokio kito aukščiausio tikslo, kaip tik protingą būtybę su jos pastoviomis jėgomis ir galiomis, intelektu, protu, veiklos jėga (valia.— S. T.) bei jų pirminiais ypatumais, kuriuose būtybė pažįsta save, mėgaujasi savimi“⁷.

Subordinuodamas kūniškuosius polinkius dvasiškiesiems, J. H. Abichtas gynė laime užsibaigiančią žmogiškosios būties harmoniją, o šitą subordinaciją išsaugoti pavedė I. Kanto kategoriniam imperatyvui. Kaip tik čia išryškėjo pirmasis pastebimesnis J. H. Abichto etikos sąlyčio su I. Kanto etika taškas.

Etikos grindimas žmogaus prigimtimi, kaip empirinio pažinimo objektu, konfrontavosi su I. Kanto etikos gnoseologinėmis prielaidomis, o prie jų J. H. Abichtas jau buvo priartėjęs. Tad sekantis jo žingsnis buvo žmogaus prigimties pažinimo derinimas prie I. Kanto gnoseologijos. Remdamasis „Grynojo proto kritikos“ gnoseologinėmis gairėmis, J. H. Abichtas suapriorino žmogaus prigimties dvasiškojo prado, kaip jausmų objekto, pažinimą, kad, pagrindęs jausmų apriorinę kilmę, apgintų nuo kriticizmo eudemonistinį savosios etikos kryptingumą.

Žmogaus prigimties dvasiškojo prado pažinimo išspraudimas į I. Kanto intelekto kategorijų ir refleksijos sąvokų sistemą apsprendė ir moralinio normavimo poslinkius. Intelekto kategorijomis ir refleksijos sąvokomis išreikšti dvasiškojo prado ypatumai bei potencijos buvo paversti moralinių dėsnių, vadinamųjų kardinalinių dorybių, objektu ir pajungti aukščiausiam proto moraliniam dėsniui, kaip žmogiškosios būties moralinio idealo įprasmintoji. „Kiekvienu atveju elkis tik pagal

⁷ J. H. Abicht. Versuch einer kritischen Untersuchung über das Willensgeschafte und einer darauf gegründeten Beantwortung der Frage: Warum gehn die moralischen Lehren bei den Menschen so wenig in gute Gesinnungen und Handlungen über?, Frankfurt am Main, 1788, S. 133—134.

tokius vaizdinius, kuriuose gali mąstyti save kuo idealiausiai didį ir puikų“⁸,— pavyzdžiui, taip J. H. Abichtas formulavo vieną proto moralinio dėsno išraišką, o kitose jo išraiškose akcentavo kitus žmogaus nukreipimo prie moralinio idealo aspektus. Dvasiškojo ir kūniškojo prado dualizmą prislopino išryškėjęs posūkis į dvasiškojo prado perfekcionizmą.

Žmogaus prigimties dvasiškojo prado pažinimo derinimas prie I. Kanto gnoseologijos principų, buvęs pagrindiniu J. H. Abichto etikos sąlyčiu su kritine filosofija tašku, davė pradžią jo gnoseologijai, kurioje kantiškoji tradicija, nepaisant jos revidavimo bei deformavimo, vis dėlto buvo dominuojanti.

Tiek vidinių, tiek išorinių impulsų sąlygojamas filosofijos pamatų sutvirtinimas, jos struktūrinių grandžių tobulinimas sukėlė J. H. Abichto filosofinės raidos lūžį, išryškėjusį po 1793 m. išleistuose veikaluose ir palietusį jo etiką.

Pirmąjį impulsyvaus atsidavimo I. Kanto filosofijai įkarštį tuo metu jau buvo prislopinęs kritiškesnis jos pamatų vertinimas. „Grynojo proto kritikos“ pirmojo leidimo pratarmėje I. Kantas rašė, kad „nebeliko nė vieno metafizinio uždavinio, kuris čia nebūtų išspręstas ar bent nebūtų nurodytas raktas jam išspręsti“⁹. Tačiau tik tiems, kas akylai įtikėjo jo tiesomis, šis raktas buvo tapęs non plus ultra, o Gilesniems protams jis buvo arba nepakankamai definityvus, arba per mažai destruktivus. Taigi išryškėjo dvi pagrindinės kantizmo raidos tendencijos: pirmoji bandė sutvirtinti kritinės filosofijos pamatus, o antroji — pralaužti jos apribojimus.

Minties polėkiu ir originalumu visas kitas kantizmo tendencijas pranoko ir užgožė destruktivus kritinės filosofijos pamatų revidavimas, vedęs į „daikto savyje“, kaip pagrindinio kriticismo prieštaravimo, eliminavimą. S. Maimonas, vienas ryškiausių I. Kanto pasekėjų, „daiktą savyje“ paskelbė esant mintimi, kurios negalima mąstyti. „Daikto savyje“ išsivadėjo ir J. Z. Bekas, pažinimą traktavęs kaip įvairovės sintezę, o šios įvairovės siejimą su kažkuo, egzistuojančiu už subjekto sąmonės, skelbęs esant absurdišką. Vos prieš dešimtmetį I. Kanto išlaisvinta mintis stengėsi įveikti paskutiniuosius kritinės filosofijos apribojimus.

Destruktyvaus kriticismo pamatų revidavimo dirvoje subrendo J. G. Fichtės filosofija. „Manoji sistema yra pirmoji laisvės sistema, — rašė J. G. Fichtė. — kaip toji nacija (prancūzų. — S. T.) iš išorinių grandinių išplėšia žmogų, taip manoji sistema išplėšia jį iš daiktų (?) savyje

⁸ J. H. Abicht. Neues System einer philosophischen Tugendlehre aus der Natur der Menschheit entwickelt, S. 23.

⁹ Kant's gesammelte Schriften, Bd. 4, S. 10.

išorinio poveikio varžtų ir savo pirmuoju principu iškelia jį kaip sava-rankišką būtybę“¹⁰. Žmogus, I. Kanto filosofijoje formavęs pažinimo pasaulį, dabar tapo pasaulio kūrėju.

Ir J. H. Abichtas, atsidūręs tarp dviejų kantizmo raidos krypčių, pasuko definityvaus kriticizmo pamatų sutvirtinimo keliu, kovodamas tiek prieš skepticizmo, tiek ir prieš atvirai subjektyvistines tendencijas.

J. H. Abichto kuriamos filosofinės sistemos pamatus visų pirma su-krėtė G. E. Šulcės skepticizmas, nukreiptas prieš pagrindinius kritinės filosofijos principus. „Mano supratimu,—rašė G. E. Šulcė,—skeptici-zmas yra ne kas kita, kaip tvirtinimas, kad filosofijoje nieko negalima pasakyti nepaneigiamai tikrais ir visuotinai pripažįstamais principais nei apie daiktų savyje bei jų savybių egzistavimą ar neegzistavimą, nei apie žmogaus pažinimo jėgų ribas“¹¹. Ir J. H. Abichtas, K. L. Reinholdo paveiktas, mėgino definityviai sutvirtinti filosofijos pamatus, iškeldamas pirmąjį filosofijos principą, kaip absoliučią gnoseologinę pradžią. G. E. Šulcės skepticizmui, realybę apribojusiam subjekto sąmonėje sly-pinčiais faktais, buvo priešpastatytas vadinamasis dvasiškumo princi-pas — „aš esu tikras, kad manyje yra dvasiškumas“¹²,—kaip betarpiškai suvokiamas, nereikalaujantis pagrindimo sąmonės faktais. Dvasiškumo faktas priežastiniu ryšiu buvo susietas su dvasiškumu, kaip realybe, o per ją — inherencijos ryšiu su dvasiškuoju pradū, kaip substratu. Taip buvo paruošta metodologinė atrama dvasiškojo prado, kaip neginčyti-nos realybės, potencijų — pažinimo, jausmų ir valios — modeliavimui.

Remdamasis pažinimo tendencijų dimensionavimu, J. H. Abichtas kūrė pažinimo pasaulio modelį. Pripažindamas nepriklausomai nuo sub-jekto sąmonės egzistuojantį pasaulį, jis griežtai atsiribojo nuo atvirai subjektyvistinių kantizmo raidos tendencijų ir nuo J. G. Fichtės subjek-tyvizmo. O valios potencijų, siejamų su pažinimu ir jausmais, dimensio-navimu J. H. Abichtas kūrė šikart jau tvirtesniais teoriniais pamatais pagrįstą psichologinį žmogaus veiksmų modelį, kaip jų moralinio mo-deliavimo prielaidą.

Šio laikotarpio etikoje J. H. Abichtas galutinai pasuko perfekcioniz-mo keliu. „Kas tiek vidinę, tiek išorinę mūsų būseną daro tobulesnę, yra gėris; priešingai, kas tiek vieną, tiek antrą daro mažiau tobulą, yra blogis“¹³,—skelbė Ch. Volfas. Ir J. H. Abichtas, sekdamas Ch. Volfu,

¹⁰ J. G. Fichte. Briefe, Leipzig, s. a., S. 112—113.

¹¹ Aenesidemus, oder über die Fundamente der von dem Herrn Prof. Reinhold in Jena gelieferten Elementar-Philosophie. Nebst einer Vertheidigung des Skepticismus gegen die Anmaaßungen der Vernunftkritik, s. 1., 1792, S. 24.

¹² J. H. Abicht. System der Elementarphilosophie oder vollständige Naturlehre der Erkenntniß-Gefühl-und Willenskraft, Erlangen, 1795, S. 6.

¹³ Ch. Wolff. Vernünftige Gedanken von der Menschen Tun und Lassen., S. 6.

teigė, kad „paskutiniai tikslai yra ne kas kita, kaip mūsų asmeninės tobulybės“¹⁴. Tačiau, susiaurindamas aksiologinius perfekcionizmo rėmus, t. y. nukreipdamas jį tik į dvasiškąjį pradą, J. H. Abichtas atsiri-bojo nuo Ch. Volfo etikos perfekcionistinio optimizmo.

Pagrindinis J. H. Abichto ir Ch. Volfo etikos skirtumas buvo tas, kad jie nevienodai suprato žmogaus prigimties pažinimo prielaidas. J. H. Abichtas savo etikoje laikėsi kritizmo gnoseologijos pozicijų. Šio laikotarpio veikaluose jis gerokai revidavo dvasiškojo prado modeliavimą, tačiau ir dabar apriorizmas liko šio modeliavimo pamatu, o aprioriškai pažintos dvasiškojo prado potencijos bei jų ypatumai — moralinių dėsnių objektu.

Šviečiamosios tradicijos ir kritinės filosofijos sinteze užsibaigusi J. H. Abichto etika neišsprendė nei etinės tradicijos, nei kritinės etikos prieštaravimų ir savuoju sinkretizmu pasirašė sau nuosprendį. G. Hegelis rašė: „Fichtės filosofija yra Kanto filosofijos užbaigimas. Išskyrus ją ir Šelingo, nėra jokios kitos filosofijos. Kiti tik perima iš jų šį tą, puola jas ir kimba prie jų. Ils se sont battus les flancs pour être de grands hommes“¹⁵. Ir jis iš esmės buvo teisus.

Lietuvoje J. H. Abichtas nepaskelbė darbų iš etikos. Neišliko Vilniaus universitete skaityto jo etikos kurso rankraščių. Žmogaus prigimties modeliavimo pagrindų kartojimas paskutiniame J. H. Abichto darbe, išleistame 1814 m. Vilniuje, leidžia teigti, kad jo etikoje, dėstytoje Vilniaus universitete, neįvyko poslinkių.

¹⁴ J. H. Abicht. Philosophie der Sitten. Erster Theil. Allgemeine praktische Philosophie, Leipzig, 1798, S. 48.

¹⁵ G. W. Hegel. Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie, Bd. 3, Leipzig, 1971, S. 545.